

DISKUSE

„Velkomoravský stát“ – kontroverze středoevropské medievistiky

Jiří Macháček

Velká Morava patří ke kontroverzním tématům středoevropské medievistiky. Nejedná se totiž o běžný předmět akademického výzkumu, ale o fenomén, který je trvale přítomen v novodobém politickém diskurzu střední Evropy. Myšlenka, že Velká Morava byla nejstarším státem (státním útvarem) středoevropských Slovanů, na který přímo navazovala státnost českých Přemyslovců, polských Piastovců a uherských Arpádovců, tak zůstává ve středoevropském regionu stále živá. Slabina dosavadních přístupů spočívá v tom, že stát byl chápán jako axiom, o jehož existenci se nepochybuje. Současný proud bádání přistupuje k velkomoravské státnosti mnohem kritičtěji. Obrací se, stejně jako moderní evropská medievistika, k etnologii či sociální a kulturní antropologii, v níž hledá opory pro svoje interpretační modely i nové pojmoslovi.

Velká Morava – archeologie – raně středověká státnost – raný stát – náčelnictví

“Great Moravian State” – a controversy in Central European medieval studies. Great Moravia is a controversial theme within Central European Medieval studies. Rather than being a standard subject of academic research it is a phenomenon that has been a constant in Central European modern political discourse. The idea that Great Moravia was the earliest state of Central European Slavs, which was a direct predecessor of the statehood of the Czech Přemyslids, the Polish Piasts and the Hungarian Arpáds family, remains very much alive in the Central European region. The weak point of the earlier approaches consists in the fact that the state was taken to be an axiom, the existence of which was not questioned. The contemporary line of research examines Great Moravian statehood from a more critical point of view. Just as with modern European medieval studies it turns to ethnology as well as social and cultural anthropology, where it hopes to find support for its interpretational models and new terminology.

Great Moravia – archaeology – early medieval statehood – early state – chiefdom

Velké Morava jako středoevropský fenomén

Velká Morava patří ke kontroverzním tématům středoevropské medievistiky (Curta 2009, 238–247). Nejedná se totiž o běžný předmět akademického výzkumu, ale o fenomén, který je trvale přítomen v novodobém politickém diskurzu střední Evropy – již od pařížské mírové konference v r. 1919. Velkomoravskou kartu zde tehdy vytáhla československá delegace, když se snažila svojí argumentací docílit u vítězných mocností uznání nového státu (Albrecht 2003, 61–64). Historický odkaz Velké Moravy slouží od té doby jako prostředek k upevnění legitimacy národních států středoevropského regionu (Urbańczyk 2005, 139–151). Na její existenci dokonce odkazují preambule starších i dosud platných ústav středoevropských států (Ústava Československé republiky z r. 1948 a Ústava Slovenské republiky z r. 1992). V poslední době zaznamenáváme zvyšující se frekvenci různých výroků o Velké Moravě a jejím významu pro naši státnost, zvláště v souvislosti s 1150. výročí příchodu Cyrila a Metoděje. Zaznívají nejen z úst archeologů a historiků, ale i od představitelů církve a politické scény. Jejich úvahy často vycházejí z tradičního axiomu, podle něhož se Morava v 9. stol. stala prvním vyspělým slovanským státem, který stál na počátku cesty vedoucí k současné státnosti (např. Havlík 1964, 372; Poulík 1985, 5; Třeštík 1985, 273, 293).

Aktuální politická instrumentalizace (k tomu např. Chorvátová 2008, 3) dávných historických událostí vyvolala již vícekrát odmítavé reakce některých zahraničních badatelů, kteří se snažili narušit oficiální koncepci např. svými úvahami o lokalizace jádra Velké Moravy mimo území bývalého Československa (Bowlus 1995; Eggers 1995; 1996). Tato argumentační linie se sice ukázala jako

neperspektivní (Třeštk 1996; Macháček 2009), rozpaky mezinárodní vědecké obce nad Velkou Moravou však přetrvaly. Většina západoevropských medievistů z těchto důvodů velkomoravskou problematiku víceméně ignoruje, či dokonce marginalizuje. Když už ji zmiňují, pak Velkou Moravu označují v lepším případě za „Sonderfall“ (Brather 2008, 368), v horším případě za „Wilden Osten“ (Wolfram 1995, 315). Z perspektivy západního (především německého) bádání nejsou Moravané 9. stol. nic jiného než jeden z mnoha národů podrobených Franskou říší, v jejímž rámci se stali součástí bavorské východní marky („Bayerisches Ostland“; Wolfram 1995, 223). Rozporuplné chápání Velké Moravy se dodnes odráží např. na Wikipedii, kde mapa územního rozsahu Velké Moravy zobrazuje v české verzi říši, ovládající celou východní část střední Evropy, zatímco v německé i anglické verzi je u hesla *Francia* ten samý prostor označen jako *Abhängige Gebiete/Dependent Territories* – tedy jen jako pouhá periferie Franské říše (viz heslo *Fränkisches Reich/Francia* v německé, ale i anglické verzi Wikipedie, viz *Wikipedia 2012a; 2012b*).

Důvody odlišné interpretace jedné a té samé historické situace lze spatřovat ve zvláštní povaze Velké Moravy, která tvoří nejenom předěl mezi pozdní antikou a středověkem, ale zároveň i hranici západního (germánského), východního (slovanského) a nomádského (avarského a maďarského) světa. Pro tradiční historiografii jde o těžko uchopitelné téma, a to i díky tomu, že písemných pramenů vázících se k dějinám Velké Moravy není mnoho a dominantní roli v jejím poznávání hraje v posledním půlstoletí především archeologie. Situaci neulehčuje ani skutečnost, že výklad historického významu Velké Moravy je u nás stále pojímán jako součást „národní mytologie“, což nás vzdaluje od hlavního proudu evropské medievistiky.

Má-li věda plnit své hlavní společenské poslání, tzn. kriticky zkoumat svět kolem nás, je nutné nabídnout i alternativní výklad společensko-politického uspořádání tzv. Velké Moravy, který by nebral ohled na dosavadní konvence, jakkoli jsou pevně zakotveny v preambulích ústav, učebnicích dějepisu i v našich myslích. Namísto petrifikace zastaralých myšlenkových konceptů musíme pozitivně reagovat na aktuální výsledky moderního evropského bádání a otevřít širokou diskusi o velkomoravské problematice, která jediná může vést k novému chápání fundamentálního období našich dějin.

Přehled bádání o velkomoravské státnosti

Vývoj bádání o Velké Moravě do počátku 90. let 20. stol. popsal vynikajícím způsobem ve své knize německý historik Stefan Albrecht. Z jeho práce jednoznačně vyplývá úzké sepětí zájmu o velkomoravskou problematiku s aktuální společensko-politickou situací ve střední Evropě (Albrecht 2003, 284–296).

V 19. stol. to bylo především romanticko-katolické zaujetí ranými dějinami Moravanů, resp. panslavistické ideje nekončícího zápasu slovanství a němectví (František Palacký), které ovlivnily počínající výzkum Velké Moravy. Zprvu se jím zabývaly především různé privátní spolky a nadšení amatéři. Již poměrně brzy, na konci 19. stol., se k filologickému a historickému bádání o Velké Moravě připojila i archeologie, která se později stala dominantní vědou v této oblasti.

Po vzniku samostatného Československa v r. 1918 se zdůrazňovala souvislost mezi novou republikou a Velkou Moravou, především s ohledem na vzájemné soužití Čechů a Slováků. Další interpretační úroveň se objevila po změně zahraničně politické situace v předvečer druhé světové války. Tehdy byla Velká Morava považovaná především za prostředníka mezi Západem a Východem. Alternativní výklad Velké Moravy zformulovaly nacionalistické kruhy na Slovensku, kde se stal součástí státní propagandy v období klerofašistického a proněmeckého státu. Největšímu zájmu se však Velká Morava těšila v 50. a 60. letech 20. stol. Doba prvních významných archeologických objevů se překrývala s radikálním politickým zvratem, při kterém se moci v zemích středovýchodní Evropy chopili komunisté. Výzkum Velké Moravy získal institucionální podporu a profesionalizoval se. Stát jej začal i poměrně masivně finančně podporovat (podobně tomu bylo např. i v Polsku: viz Roslund 2007, 51–53; Boko 2008, 1–28). Jedním z důvodů byla snaha prezentovat kulturní vyspělost Slovanů v reakci na ideologii nacismu s jejím adorováním německé, resp. germánské kultury a podceňováním všech ostatních. Studium Velké Moravy bylo zasazeno do kontextu marxistické teorie a historického materialismu (Graus 1953, 155–158; Poulík 1961). Zdůrazňoval se feudální charakter velkomoravského států

a třídní rozdělení tehdejší společnosti. Velkoplošné terénní výzkumy hlavních velkomoravských center v Mikulčicích, Starém Města a na Pohansku měly za úkol tyto závěry podepřít (*Poulik 1961*, 498, 503–504). Jednalo se o rozsáhlé akce, díky nimž bylo nashromážděno obrovské množství nálezů a informací, které zůstalo dodnes zčásti nezpracováno. Od 70. let 20. stol., kdy byl potenciál Velké Moravy komunistickými ideology již víceméně vyčerpán, docházelo k postupnému útlumu extenzivní terénní činnosti na velkomoravských aglomeracích i ke snižování velkorysých státní podpory. Zřejmě v návaznosti na nové pojetí česko-slovenského federalismu¹ se začala více zdůrazňovat kontinuita mezi Velkou Moravou a tehdejším Československem (viz název sborníku *Velká Morava a počátky československé státnosti*: *Poulik 1985*; *Třeštlík 1985*). V součinnosti se sovětskými badateli (*Sanchuk 1985*) byly i v 80. letech 20. stol. dále rozvíjeny teze o Velké Moravě jako prvním západo-slovenském státu (*Poulik 1985*, 5), který svým charakterem patřil někam mezi západní a východní typ raného feudalismu (*Havlík 1985*).

Po r. 1989 velké archeologické výzkumy v souvislosti se změnou politické situace a ekonomickými problémy ve většině lokalit skončily. Výzkum se následně soustředil na zpracování rozsáhlého nálezového fondu. Otevírala se některá témata, která badatelská obec do té doby víceméně opomíjela (např. přírodní prostředí doby velkomoravské, centra a jejich zázemí, vývoj sídlištní struktury). Z hlediska chápání velkomoravské státnosti a její kontinuity se vědecká komunita rozdělila. Především starší generace badatelů setrvala u tradičního chápání Velké Moravy jako raně feudálního státu s přímou návazností na pozdější vývoj v regionu (*Ruttkay 1997*). Zvláště na Slovensku zůstala velkomoravská problematika důležitou součástí politického diskurzu. Její výklad opět získal silně patriotický až národovecký akcent (*Urbańczyk 2005*, 141; *Chorvátová 2008*, 3).

Myšlenka, že Velká Morava byla nejstarším státem (státním útvarem) středoevropských Slovanů, na který přímo navazovala státnost českých Přemyslovců, polských Piastovců a uherských Arpádovců ve středoevropském regionu stále žije (např. *Galuška 2004*, 139). Současní představitelé tohoto proudu zastávají názor, že se nejednalo o barbarskou říši, ale o „mocný stát“, kde již „vykristalizovaly prvky feudální držby půdy i některé vztahy charakterizující raně feudální stát“ (*Měřínský 2006*, 907). Současně přezívá i představa o Velké Moravě jako spojenci mezi Západem a Východem (viz název sborníku *Velká Morava mezi Východem a Západem a Staňa 2001*).

I v rámci tradičního názorového proudu, však došlo k určitým posunům. Původní zastávce myšlenky o přímé kontinuitě mezi starou Moravou a pozdějšími přemyslovskými Čechami *D. Třeštlík (1985, 273, 292–293)*, ji přeformuloval v tom smyslu, že velkomoravský stát zanikl na počátku 10. stol. spolu s kmenem Moravanů a stopa, kterou v dějinách zanechal, je spíše nadnárodní ideou, kterou si nemůže přivlastňovat žádný z dnešních států (*Třeštlík 1999b*, 163, 172–173; *1999a*). Odmítl tak „evolucionistickou mytologii“ o „věčném“ národu, který se na daném území přirozeně vyvíjí od raně středověkého kmene až dodnes (*Třeštlík 1999b*, 104–109). To však podle Třeštíka nic nemění na skutečnosti, že se velkomoravská knížata již na počátku 9. stol. „rozhodla“ pro stát, a to jako vůbec první Slované (*Třeštlík 1999a*, 689–727). V realizaci tohoto „experimentu“ Třeštlík vidí největší historický přínos Velké Moravy (*Třeštlík 2001*, 199–201).

Slabina dosavadních přístupů spočívá v tom, že stát byl chápán jako axiom, o jehož existenci se nepochybuje. Takové přesvědčení zřejmě vychází z Marxovy teorie společnosti, podle níž stát vzniká na určitém stupni vývoje, kdy se společnost rozpadá na třídy, a kdy je třeba zabezpečit vládu a vlastnictví dominantní skupiny (*Hauser 2007*, 64). Je-li v kontextu tohoto uvažování Velká Morava společností feudální, tedy třídní, musí zde „zákonitě“ existovat i stát. Zastánci existence státu na Velké Moravě, školení v metodě historického materialismu, nebyli schopni (nesměli?) překročit dané interpretační limity a testovat i jiné alternativní možnosti uspořádání velkomoravské společnosti. Z těchto důvodů necítili ani potřebu v obecné rovině explicitně definovat, jak vlastně vypadá stát raného středověku² a zda Velká Morava tato kritéria vůbec splňuje. Pokud ovšem některý z badatelů přistoupil

¹ Ústavní zákon ze dne 27. října 1968 o československé federaci.

² S chybějící explicitní definicí raně středověkého státu se ovšem poměrně dlouho potýkala i západoevropská medievistika (k tomu viz *Pohl 2006*, 32).

k analýze určitého historického jevu a jeho vývoje v delší časové perspektivě, pak se stávalo, že vystoupil z hlavního proudu a Velkou Moravu klasifikoval jako přechodný či předstátní útvar. To je případ *J. Žemličky* (1996), který se zabýval tržní organizací, či *F. Hoffmanna* (1992, 27), který studoval středověká města.

Současné bádání přistupuje k velkomoravské státnosti mnohem kritičtěji. Snaží se o pochopení podstaty velkomoravské společnosti a hledá odpověď na otázku, „jak se Moravané stali politickým společenstvím a nakolik moravská knížata kontrolovala veřejný prostor“ (*Wihoda 2010*). Obrací se, stejně jako moderní evropská medievistika (*Pohl 2006*, 16), k etnologii či sociální a kulturní antropologii, v níž hledá opory pro svoje interpretační modely i nové pojmosloví. Jako jeden z prvních vykročil tímto směrem *J. Klápšič* (1994, 37–38), který si takřka před dvaceti lety povzdchl, že prosazení nového přístupu ke studiu českých a moravských dějin brání dosud neobvyklou antropologickým pojmům i odlišná tradice středoevropské historiografie. Nová metodologická východiska nakonec aplikovala především mladší generace archeologů, kteří se zabývali rozlehlými velkomoravskými aglomeracemi a snažili se vysvětlit ekonomické a sociální příčiny jejich vzniku i zániku (*Macháček 2009; 2010; Štefan 2011*).

Velkomoravský stát a ne-stát – současné přístupy

Chceme-li dnes věrohodným způsobem odpovědět na otázku, zda byla Velká Morava státem, či nikoli, musíme vyjít z definice raně středověké státnosti (*Staatlichkeit*), jak ji formuluje moderní evropská medievistika např. v pracích W. Pohla (*Airlie – Pohl – Reimitz 2006; Pohl – Wieser 2009*) nebo *R. Hodgese* (1982).

Podle Pohla (*Pohl 2006*, 36–38) jsou státy především stálé. Ani změna vlády či územní dělení nenaruší kontinuitu jejich existence. Státní moc garantuje společenskou stabilitu a chrání „veřejné instituce“, jakými jsou biskupství, kláštery, města či obce, které tak získávají trvalý charakter. Stát musí být zároveň funkční jednotkou, u které je víceméně jasné, kdo a co k ní patří, jak je ohraničena či uspořádána. Příslušníci raně středověkého státu se s tímto útvarem víceméně identifikují, přestože mohou být různého etnického původu. Důležitou roli hraje i příslušnost k církvi a náboženské obci (*ecclesia*), která představuje pro říši a její obyvatele ideální vzor společné jednoty. Křesťanský diskurz se stává prostřednictvím náboženské literatury a působení církve „řečí“ celého společenstva. Pro mocné jedince i rody představuje politický systém státu rámec, v němž mohou naplňovat své ambice a který zároveň usměřňuje jejich vzájemné konflikty. Tyto spory nesmí vést k rozkladu státního svazku, i když v jejich důsledku může slábnout centrální moc. Ta musí být v čele s panovníkem vždy schopna vytěžít dostupné ekonomické, lidské a vojenské zdroje. Role panovníka je sice jasně vymezena jeho sociálním statutem, i v jeho rámci však musí mít dostatek prostoru pro autonomní politické jednání, které může vést ke zdaru či naopak k neúspěchu.

Při definici státu rozvíjí *R. Hodges* (1982, 186–193) myšlenky Kenta Flanneryho. Stát je podle něj již dobře definovanou politickou organizací. Jeho vůdcové nejsou dále omezováni regulačními mechanismy. Existuje zde silná centrální moc tvořená profesionální vládoucí třídou, která je vcelku imunní k omezením vyplývajícím z příbuzenských vztahů. Stát je postaven na efektivní a stabilní hierarchii, která musí vydržet rozkladný efekt celých sérií otřesů a bojů. V souvislosti s tím musí vůdce státu získat určitý posvátný charakter či by měl být nastolen zvláštními obřady, které souvisejí s jeho výjimečným statutem. Posvátnost se poté stává instrumentem moci. Jde o nový koncept společnosti, která izoluje vůdčí osobnost státu od zbývající populace také v ideologické rovině. Stát je nesmírně nákladná forma společenské organizace. Její efektivní fungování vyžaduje přesuny velkých energetických zdrojů a skrze pozitivní zpětnou vazbu i trvalý růst. Stát potřebuje armádu a byrokracii, celou infrastrukturu, která je zajišťována efektivním výběrem daní. Jediným přirozeným ekonomickým vyjádřením tohoto systému je trh. Pouze trh umožní efektivní cirkulaci energie ve společnosti a existenci komplexní infrastruktury.

Aplikujeme-li výše uvedené definice, pak zjistíme, že Velká Morava mnohá z kritérií státnosti nesplňuje. Především nebyla stálá a stabilní. Tento údajně „mocný stát“ po čtyřech generacích nenávratně zmizel i se všemi svými institucemi. Bez náhrady zanikla nejen jeho administrativa či vojen-

ská moc, ale i hlavní centra a většina elit. Jistá kontinuita, spíše tušená než doložená, se předpokládá pouze u církevní správy, která snad v omezené podobě přežila kritické 10. stol. někde v okrajových oblastech bývalé říše (Jan 2005). V jejich centrech archeologické výzkumy naopak doložily krátkodobou pohanskou reakci, k níž došlo v souvislosti se zhroutilím mocenských struktur počátkem 10. stol. (Macháček 2000; Macháček – Pleterski 2000). Ani předtím nebylo křesťanství na Velké Moravě příliš pevně zakořeněno. V písemných pramenech je zmiňován jeho hrubý charakter (*rudis christianitas*) (Wolfram 1995, 260) a ještě během působení byzantské misie Cyrila a Metoděje byla moravská společnost zčásti pohanská (Třeštík 2001, 130), což je patrné i z archeologických výzkumů (Klanica 1985a; 1985b). Lze dokonce uvažovat o jisté formě křesťansko-pohanského synkretismu (Macháček 2010, 451). Ani samotná moravská církev nebyla jednotná. Dlouhodobě ji štěpily spory mezi zastánci řecko-staroslověnské a fransko-latinské liturgie (Havlík 1964, 256–260). Jen stěží tak může být naplněna podmínka společného křesťanského diskurzu a jednoty církevní obce. Územní rozsah Velké Moravy a její hranice jsou nejasné (Havlík 1960; 1964, 238–241). Mnohá z připojených a většinou jen formálně závislých území po krátké době zase odpadala (Panonie, Čechy, polabské Srbsko, Vislansko; Havlík 1964, 270–271). Mezi Velkou Moravou a Franskou říší vznikla jakási indiferentní nárazníková zóna, jejíž charakter byl proměnlivý a ne zcela vyjasněný (Friesinger 1992; Wolfram 1995, 260–261; 1997; Zehetmayer 2007). Většina badatelů sice nepochybuje na základě archeologických nálezů o lokalizaci jádra Velké Moravy v jihovýchodní části dnešní České republiky a na jihozápadním Slovensku (Macháček 2009, 261–264). Některé písemné prameny však umožňují i odlišný výklad (Bowlus 1995; Eggers 1995; 1996). To vše svědčí o tom, že Velká Morava nebyla prostorově jednoznačně ohraničena a její geografická konfigurace byla velice proměnlivá. Velká Morava nebyla primárně organizovaná teritoriálně, jak by tomu mělo být u států (Tainter 1988, 26), ale její základ tvořily skutečné či fiktivní příbuzenské vazby, existující v rámci kmenové struktury (Třeštík 1997, 293). Rostislav či Svatopluk nebyli panovníci Moravy, ale knížata kmene/*gens* Moravanů (*Rastizen Margantium Scalvorum ducem, Zwentibaldus dux Maravorum – Annales Fuldenses* k rokům 863 a 894; Bartonýková – Havlík – Masařík et al. 2008, 98, 123).

Panovníci na Velké Moravě nerozhodovali zcela autonomně. Rostislava, a v podstatě i Svatopluka, dosadili Moravanům Frankové. Moc zde nepřecházela z otce na syna, ale předávala se v rámci jakéhosi širšího příbuzenstva (srovnej termín známý z latinských pramenů: *nepos*). Teprve ke konci existence Velké Moravy v r. 894 se podařilo Svatoplukovi přenechat vládu svému synovi Mojžírovi II. To se však neobešlo bez těžkých nástupnických bojů a konfliktů, které nakonec přispěly ke společenskému kolapsu (Třeštík 1987). Na vládě se spolu s panovníkem podílela i ostatní moravská „knížata“/*optimates*, s nimiž činil veškerá důležitá rozhodnutí a která omezovala jeho nezávislost (Třeštík 1997, 279; 2001, 130; Wihoda 2010, 91).

Centrální moc nebyla schopna efektivně exploatovat celé území. Chyběly jí pro to standardní ekonomické nástroje – především mince. Moravané je nerazili a uvnitř své ekonomiky ani nepoužívali. Bez mince však velkomoravští panovníci ztráceli schopnost efektivně vybírat daně, cla, pokuty a různé jiné poplatky, což radikálně snižovalo jejich konkurenceschopnost v tehdejší Evropě. Vlastní mince byla přítom v 9. stol. považována za významný symbol státnosti, s jehož pomocí panovníci veřejně demonstrovali svoji politickou autoritu (Garipzanov 2009, 411–421). Neexistence mince znesnadňovala i rozvoj standardního vnitřního trhu, jak jej definuje např. P. Urbańczyk (2009, 499–521, 505)³. Ten jediný umožňuje efektivní cirkulaci energie ve společnosti, která již dosáhla vysokého stupně komplexity (Hodges 1982, 186–193). Nezbytné ekonomické zdroje tak moravská knížata získávala především intenzivními vojenskými výboji do svého okolí. Snad odkud pocházeli otroci, kteří byli směňováni v rámci dálkového obchodu za luxusní zboží (např. McCormick 2002, 171–180).

Nedosažla-li Velká Morava ještě úrovně raně středověkého státu, pak se musíme ptát, jak ji máme vlastně charakterizovat. Podle klasického neo-evolucionistického modelu předcházelo vzniku byrokratického státu tzv. náčelnictví (Service 1971; Earle 1987, 279–308, 279, 286). I přesto, že dnes

³ Pod pojmem trh/market rozumí Urbańczyk masivní participaci členů určité komunity na ekonomice charakterizované organizovanou směnou s jasně danými pravidly, která se řídí objektivní hodnotou vyjádřenou v penězích.

považujeme unilineární vývoj předložený evolucionisty za příliš zjednodušený, tvoří náčelnictví stále jeden z hlavních teoretických pojmů používaných antropology a archeology, kteří se zabývají společenským uspořádáním archaických společností (Chabal – Feinman – Skalník 2004, 22–40). Může však být náčelnictvím i Velká Morava?

Dříve než přistoupíme k diskusi o této otázce, je nutné si uvědomit, že pojem náčelnictví je dnes chápán velice variabilně a zahrnuje širokou škálu předstátních společností od Polynésie po Evropu, od časného neolitu po současnost (Earle 1987, 279–308; DeMarrais – Castillo – Earle 1996, 15–31; Chabal – Feinman – Skalník 2004, 22–40). V Evropě dominoval tento typ společenského uspořádání v období před expanzí Římské říše a po jejím kolapsu se na určitou dobu opět vrátil (Hodges 1982, 14–16; Earle 1987, 286). Mezi státní a ne-státní formu však nelze vložit ostrou či nějakou umělou hranici. Náčelnictví vrcholí tam, kde začíná stát (Tainter 1988, 30; Urbańczyk 1997, 39–44).

Nejvyspělejší formu náčelnictví, která přichází v případě Velké Moravy do úvahy, označujeme jako *complex chiefdoms* (Earle 1987, 288), *cyclical chiefdoms* (Hodges 1982, 27, 187–188), případně jako *early state analogues* (Grinin 2004; 2011). Lze jej chápat jako předstupeň státu. V mnoha svých znacích se již zčásti překrývá s tím, co např. Claessen a Skalník (1978, 22) nazývají *Early State*.

Podle E. Service (1971) je základem náčelnictví hierarchizovaná sociální jednotka, která zahrnuje několik kmenů. Existuje zde sice určité sociální rozvrstvení, celá struktura je však zaměřena na jedinou centrální osobu – náčelníka. Jeho moc není neomezená, účinně ji ohraničují existující společenské regulátory. Ekonomickým základem celého systému je především princip přerozdělování (*redistribution*) a nikoliv trh. V rámci redistribuce působí proti sobě dvě hlavní tendence. Jedna je reprezentována tzv. nivelizačním mechanismem (*levelling mechanisms*), který má negativní vliv na akumulaci bohatství, jež mizí z rukou vůdčích osobností na různých potlačích, shromážděních či v souvislosti s nákladnými pohřebními rituály. Opačná tendence je reprezentována především tzv. mobilizací (*mobilisation*), což je odvod zboží a služeb ve prospěch elitních vrstev. Vývoj náčelnické ekonomie je možné vidět jako proces vedoucí k postupnému získávání kontroly nad nivelizačními mechanismy a k akumulaci bohatství prostřednictvím jeho mobilizace. Hlavní výrobní prostředek, kterým je půda, však stále zůstává v kolektivním vlastnictví (Hodges 1982, 15, 26; Charvát 1989). Proces redistribuce zdrojů je kontrolován z mocenských center (Urbańczyk 2009, 502).

Při procesu vedoucím ke vzniku státu je podle Hodgese (1982, 187–188) velice významná fáze pokročilého náčelnictví, kterou nazývá cyklickou (*cyclical chiefdoms*). Tento termín zdůrazňuje určitý prozatímní stav, kdy náčelník přechodně získává spíše čestný politický status vrchovaného panovníka. Centrální moc se postupně upevňuje a přejímá kontrolu nad ekonomikou oblastí. Celý systém se transformuje až do stavu, kdy náčelník akumuluje dostatečné bohatství nutné k tomu, aby se separoval od zbývajících komunity. Právě proces „mobilizace“ bohatství, s jehož pomocí náčelník prosazuje svůj status a napomáhá vzniku vládnoucích elit, je podle Hodgese typický pro cyklické náčelnictví. Cirkulace luxusních předmětů, luxusního zboží a drahých kovů měla zásadní význam při vytváření mocenských vztahů. Vlastnictví cenného zboží a jejich distribuce patřily k důležitým prvkům spolupůsobícím při upevňování sociálního statusu. Vůdce „investoval“ své bohatství do svých spojenců. Důsledkem této strategie byl konstantní vzestup hodnoty zboží, které bylo v oběhu, a nikdy nekončící spirála vzájemného soupeření (Urbańczyk 2009, 502–505).

Za těchto podmínek enormně stoupá význam dálkového obchodu, který se stal nástrojem získávání cenností určených pro redistribuci realizovanou v rámci nivelizačních mechanismů. Pro politické elity neznamenal dálkový obchod zdroj finančního profitu, ale spíše možnost jak získat vzácné zboží určené pro okázalou spotřebu, která zdůrazňovala jejich sociální status (Urbańczyk 2009, 505).

Společnosti na úrovni komplexního či cyklického náčelnictví vytvářejí specifickou hierarchickou sídlištní strukturu. Populace se zde již zčásti soustřeďuje do protoměstských center, v jejichž okolí se kumulují sídliště nižšího řádu, zřejmě z důvodů jednodušší správy, efektivnějšího výběru tributu a snazší kontroly. V důsledku této tendence vznikají mezi sousedními centry nárazníkové zóny s nižší hustotou osídlení (Earle 1987, 289). Popsaný typ sídlištní struktury lze charakterizovat jako bimodální. Ve středovýchodní Evropě se objevuje v předstátním období (Lozny 2004), kdy se velké opevněné aglomerace s hustě zalidněným zázemím seskupují v oblastech, které bychom mohli nazvat jádry raně

středověkých říší. Takový archaický model teritoriální správy se během dalšího vývoje ukázal jako málo životaschopný a zmizel spolu se vznikem státu (Kurnatowska 1984, 165–172). Osídlení se transformovalo do trimodální (či ještě komplexnější) struktury, která byla mnohem stabilnější. Nově se v ní objevují subcentra či centra druhého řádu (např. fora, villae forenses), plnicí např. funkce týdenních trhů či krčem (tabernae). I díky nim došlo k postupnému zalidnění periferních území (Žemlička 1996; Moździoch 1999, 21–52). Na Moravě byla lokalita podobného typu nedávno objevena a prozkoumána na katastru obce Kostice na Břeclavsku (předběžně Biermann – Macháček 2012, 183–185).

Z výše uvedeného popisu vyplývá, že nejdůležitější kritéria – nutná pro klasifikaci určité společnosti jako náčelnictví – souvisí s ekonomickým systémem a specifickou sídlištní strukturou. Ekonomika musí být založena především na redistribuci (a tedy na ne-tržních vztazích), která umožňuje mobilizaci bohatství v rukou vůdce a zároveň cirkulaci luxusního zboží a drahého kovu mezi náčelníkem a jeho stoupenci. Sídlištní struktura náčelnické společnosti musí mít bimodální charakter.

Dle mého názoru jsme schopni tyto podstatné znaky náčelnictví doložit na základě archeologických pramenů i na Velké Moravě. Nacházíme zde mimořádné bohatství, které v rámci redistribuce mizelo z rukou panovníka do hrobů velkomoravských elit, koncentrovaných především v centrech, a tedy v blízkosti vládce. Bohatství se do hrobů dostávalo v podobě honosných zbraní, luxusních látek či typického velkomoravského šperku, vyrobeného z drahých kovů (Dostál 1966; Kostelníková 1973; Košta 2005). Zvláště šperk měl pro velkomoravskou společnost mimořádný, zřejmě i symbolický význam. Jeho produkce podléhala přísné kontrole centrální moci (Galuška 1989, 405–451; Macháček et al. 2007, 129–184). Byl výsledkem transformace drahého kovu, který se na Velkou Moravu dostával díky dálkovému obchodu (Poláček 2000, 146–147), vojenským výpravám (Ruttkay 2002, 105–121) či darům (Curta 2007, 61–79). Mince se zde objevují jen zcela sporadicky (Kučerovská 1989, 19–54; 1998, 151–170) a nehrály v ekonomice Velké Moravy žádnou roli. Neexistují důkazy existence vnitřního trhu s jasně danými pravidly, která by vycházela z objektivní hodnoty vyjádřené v penězích (Urbańczyk 2009, 505; Štefan 2011, 343). Názor, že jako nemincovní platidlo sloužily tzv. sekerovité hřivny (Kučerovská 1980, 211–229; 1989, 19–54), byl nedávno celkem oprávněně odmítnut (Curta 2011, 309–332; Štefan 2011, 343). Absence mince, která v kontextu raně středověké Evropy sloužila nejenom potřebám dálkového a vnitřního trhu, ale i, možná především, pro placení různých poplatků, jako daně, pokuty či mýta (Yorke 2009, 73–86, 80), svědčí o málo rozvinutém, předstátním charakteru velkomoravské ekonomiky.

Moravští panovníci jistě hledali za této situace jiné možnosti, jak mobilizovat ekonomické zdroje určené k redistribuci. Kromě válečné kořisti přicházel v úvahu především dálkový obchod.

Otevřenou otázkou zůstává, jaké komodity mohli Moravané nabídnout jako protihodnotu za zbraň, luxusní látky a drahé kovy, které plynuly do hlavních center země v rámci dálkového obchodu. V současné době se předpokládá, že hlavním vývozním artiklem byli otroci, kteří z Moravy směřovali na Pyrenejský poloostrov či přes Benátky na Blízký východ (Henning 1992, 403–426; Třeštík 2000; McCormick 2001, 691, 767, 774; 2002; Verhulst 2002, 107, 112). Doplňkovými komoditami mohli být koně, vosk a med (Warnke 1987, 545–569; Poláček 2000). Bohužel se vždy jedná o zboží, které je archeologicky skoro neviditelné (kriticky k archeologickým dokladům obchodu s otroky např. Galuška 2003, 75–86).

Důležitou roli v dálkovém obchodu hrály především rozlehlé sídlištní aglomerace (Wihoda 2010, 92–93), z nichž některé bylo zcela jistě i oním trhem Moravanů, který zmiňují franské i arabské prameny (Třeštík 1973, 869–894; 2000). Sem, „ad mercantum Marahorum“ přijížděli bavorští kupci, židovští radanité a Benátčané, aby směnili vzácné a luxusní zboží možná za otroky, možná za jiné komodity, které jim Moravané mohli nabídnout. Tato místa se stávala redistribučními centry Velké Moravy (Štefan 2011, 343).

Dobře dokumentovaným a publikovaným příkladem velkomoravského centra je Pohansko u Břeclavi (Macháček 2007a; 2010). Raně středověká aglomerace zde měla rozlohu okolo 60 ha, dvě předhradí a masivně opevněnou centrální část. Pohansko bylo v 9. stol. vybudováno podle jednotného urbanizačního konceptu na místě starší zemědělské osady. Leží na strategickém místě, kudy na Moravu vstupovali obchodníci i cizí armády. Jeho úkolem byla vojenská ochrana i kontrola a řízení dálkového

obchodu. Zároveň zde byla koncentrována profesionální řemeslná výroba. Lokalitu tohoto typu mohl vybudovat pouze člověk s nejvyšší autoritou v zemi, tedy panovník. Ten zde měl i jednu ze svých rezidencí, kterou nechal vystavět po vzoru karolinské falce (Macháček 2008, 107–125). Důvody, které vedly moravského panovníka k obrovské investici do rozsáhlé aglomerace na Pohansku, jež neměla v sousední franské říši obdoby (ani opodstatnění), vyplývají z jeho snahy o vlastní emancipaci. Jde o proces, během něhož se systém transformuje až do stavu, kdy náčelník nakumuluje dostatečné bohatství nutné k tomu, aby se separoval od zbývajících komunity a stal se suverénem. Logickým důsledkem takového vývoje je vznik *emporií*, fortifikací a separátních královských rezidencí. Na Pohansku jsou všechny tyto tři funkce integrovány v jeden celek (Macháček 2005; 2007b, 473–498).

Svým charakterem do jisté míry odpovídalo Pohansko vikinským a anglosaským emporiím typu B, jak je definoval R. Hodges (1982, 50–56; 2000). Jejich existence souvisí s větším důrazem kladeným na nezávislé obchodníky, kteří byli na dálku kontrolováni panovníkem, jemuž šlo o zvýšení dovozu prestižního i specifického užitkového zboží. Tyto lokality vznikají náhle díky obrovským investicím krále či podobné autority, který se takto snaží získat kontrolu nad místní produkcí a distribucí (Yorke 2009, 79–80). V tomto vývoji sehrála jistě velkou roli i rivalita mezi králi a tradiční rodovou aristokracií. Jde již jednoznačně o trvale obydlená sídliště městského typu. Lze je rozpoznat podle uliční zástavby, plánovitě budované v předem definované síti, která překrývá dřívější shlukovou sídlištní strukturu. Příkladem může být opět Löddeköpinge, Haithabu či anglosaský Hamwic a fríský Dorestad. Zdá se, že zástavba na emporiích alokuje velice mnoho prostoru a zaujímá neobvykle velkou plochu, zvláště ve srovnání s pozdějšími středověkými standardy. Lokality tohoto typu mohou být (např. Hamwic/Southampton – min. 45 ha) 40 až 50krát větší než ostatní lokality v sídlištní hierarchii. Emporia typu B tak často zaujímají extrémně velkou plochu, která se pohybuje mezi 12 a 100 ha. Populace těchto lokalit byla až desetinásobně větší v porovnání se současnými vesnickými sídlišti. Emporia typu B lze považovat za monopolistická centra výroby i obchodu. R. Hodges tento typ emporií spojuje právě s cyklickým náčelnictvím a snahou o mobilizaci bohatství.

Rozlehlé raně středověké aglomerace nemohly existovat samostatně bez nezbytného zemědělského zázemí. I v nejbližším okolí Pohanska vznikla v 9. stol. sídlištní struktura, která byla plně podřízena jeho potřebám (Dresler – Macháček 2008). Zemědělské osady, které zásobovaly Pohansko potravinami, zejména obilím, se nenáhodně kumulují v jeho nejbližším okolí. Periferní území, která leží na rozhraní mezi zázemími dvou sousedních center, zůstávají naopak osídlena pouze sporadicky. Jsou zřejmě vylidněna v důsledku přesunu obyvatelstva, které zajišťovalo potřeby centrálních lokalit (kromě produkce základních potravin snad i budování a údržba komunikačních a fortifikačních systémů). Jedná se o typickou bimodální sídlištní strukturu (centrum – zázemí), která je charakteristická pro předstátní společnost (viz výše).

S předstátním charakterem velkomoravské společnosti souvisí i její zánik. Kvůli redistribučnímu charakteru své ekonomiky byla centrální moc fatálně závislá na dálkovém obchodu, který do země přinášel prestižní předměty (příkladem mohou být luxusní skleněné nádoby, které se na Moravu dostávaly z italských dílen: Galuška et al. 2012), jimiž si panovníci kupovali loajalitu svých stoupenců. Přerušení obchodních tras tak zákonitě provázely obrovské turbulence celého společenského systému. Na Velké Moravě nastala tato situace po r. 900, kdy střední Evropu ovládli nově příchozí Maďaři (Wihoda 2010, 93; Štefan 2011, 347). I když to nebylo pouze zhroucení dálkového obchodu, které vedlo ke kolapsu Velké Moravy (Macháček 2010, 431–471), lze tuto příčinu považovat za jednu z nejdůležitějších.

Závěr

Velká Morava zřejmě nedosáhla za dobu své krátké existence úrovně raně středověkého státu v tom smyslu, jak ho chápe současná evropská medievistika. Její ekonomika i sociální a sídlištní struktury odpovídají svým charakterem ještě náčelnictví, i když už v jeho nejrozvinutější formě. Lze však proto považovat Velkou Moravu v soudobé Evropě za něco mimořádného a odlišného? Opak je pravdou. Na podobném stupni vývoje se nacházely i jiné společnosti, které ležely za hranicemi Franské říše. Dobrým příkladem jsou raná anglosaská království (600 až 900 n. l.), která byla „probably at best

‘proto-states’ rather than states“ (*Yorke 2009*, 85). Nejinak tomu bylo ve Skandinávii (*Bagge 2009*, 145–154) a v keltském světě (zvláště Wales a Irsko), který se dokonce nacházel na ještě nižší úrovni vývoje státnosti (*Davies 2009*, 155–170). Obecně se má za to, že v zemích severní a severozápadní Evropy (Anglie, Wales, Irsko a Dánsko) je nutno v raném středověku počítat s předstátním kmenovým zřízením, kde války a tributů hrály mnohem důležitější roli než výběr daní a systematická exploatace vnitřních ekonomických zdrojů země. I centrální vláda se zde etablovala jen *ad hoc* a je silně svázána s osobou konkrétního panovníka (*Wickham 2005*, 56, 339–351). Postavení vládců raně středověké Moravy bychom tak mohli asi nejlépe přirovnat k Offovi v Mercii, Inemu ve Wessexu či ke Godfredovi v Dánsku. Podobně jako oni se i moravští Mojmírovci pokoušeli obrovskými investicemi do aglomerací typu Pohanska získat ekonomickou kontrolu nad společností, neutralizovat nivelizační mechanismy, mobilizovat bohatství a separovat se od zbývající komunity. Výsledkem této snahy však nebyl vznik státu, který by se podobal Wessexu Alfredu Velikého či Dánsku Haralda Modrozuba, ale úpadek mojmírovské „říše“, jenž nastal v důsledku těžko řešitelné kombinace vnějších i vnitřních problémů.

Chceme-li dnes přemýšlet o charakteru velkomoravské společnosti, je nutné vzít v potaz i výše zformulovanou alternativu. Vzetelné a bezobsažné fráze o velkomoravské státnosti bychom měli přenechat politikům, církevním hodnostářům a pragmatikům z řad konformních archeologů a historiků. Opakováním zavedených „pravd“ bez kritické reflexe se vystavujeme podezření, že aktivně přispíváme k politické instrumentalizaci vlastních dějin a konstruování národní či jakési středoevropské mytologie o „knížatech z mocných hradů na řece Moravě“, která se již na počátku 9. stol. „rozhodla pro stát“. Nejenže to nebude mít pranic společného s historickou realitou, ale dostaneme se tak i mimo moderní proud evropské medievistiky, která dnes opouští strnulá ideologická dogmata a aplikuje nové postupy, jež pomáhají lépe pochopit fungování raně středověkých společností. Výročí příchodu byzantských věrozvěstů na Moravu a s ním spojené celonárodní oslavy, výstavy a konference jsou v tomto ohledu velikou výzvou a naší zkouškou.

Práce vyšla s podporou projektu Grantové agentury ČR reg. č. P405/12/0111.

Literatura

- Airlie, S. – Pohl, W. – Reimitz, H. 2006:* Staat im frühen Mittelalter. Wien.
- Albrecht, S. 2003:* Geschichte der Großmährenforschung in der Tschechischen Ländern und in der Slowakei. Praha.
- Bagge, S. 2009:* Early state formation in Scandinavia. In: W. Pohl – V. Wieser Hrsg., Der frühmittelalterliche Staat: europäische Perspektiven, Forschungen zur Geschichte des Mittelalters Bd. 16, Wien, 145–154.
- Bartoňková, D. – Havlík, L. – Masařík, Z. – Večerka, R. 2008:* Magnae Moraviae fontes historici. Brno – Praha.
- Biermann, F. – Macháček, J. 2012:* Pennigsberg und Pohansko – vergleichende Untersuchungen zu Landnutzungssystemen und Siedlungsstrukturen im frühmittelalterlichen Ostmitteleuropa. In: F. Biermann – T. Kersting – A. Klammt – T. Westphalen Hrsg., Transformationen und Umbrüche des 12./13. Jahrhunderts. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas 64, Langenweißbach, 181–190.
- Bowlus, C. 1995:* Franks, Moravians, and Magyars. The Struggle for the Middle Danube, 788–907. Philadelphia.
- Brather, S. 2008:* Archäologie der westlichen Slawen: Siedlung, Wirtschaft und Gesellschaft im früh- und hochmittelalterlichen Ostmitteleuropa. Berlin – New York.
- Buko, A. 2008:* The Archeology of Early Medieval Poland. Discoveries – Hypotheses – Interpretations. Leiden – Boston.
- Claessen, H. J. M. – Skalník, P. 1978:* The Early State: Theories and Hypotheses. In: H. J. M. Claessen – P. Skalník eds., The Early State, The Hague, 3–29.
- Curta, F. 2007:* The Amber Trail in early medieval Eastern Europe. In: F. Lifshitz – C. Chazelle eds., Paradigms and Methods in Early Medieval Studies, New York, 61–79.
- 2009: The history and archaeology of Great Moravia: an introduction. *Early Medieval Europe* 17, 238–247.

- Curta, F. 2011:* New Remarks on Early Medieval Hoards of Iron Implements and Weapons. In: J. Macháček – Š. Ungerman Hrsg., Frühgeschichtliche Zentralorte in Mitteleuropa, Studien zur Archäologie Europas, Bonn, 309–332.
- Davies, W. 2009:* States and non-states in the Celtic world. In: W. Pohl – V. Wieser Hrsg., Der frühmittelalterliche Staat: europäische Perspektiven, Forschungen zur Geschichte des Mittelalters Bd. 16, Wien, 155–170.
- DeMarrais, E. – Castillo, L. J. – Earle, T. 1996:* Ideology, materialization, and power strategies. *Current Anthropology* 37, 15–31.
- Dostál, B. 1966:* Slovanská pohřebiště ze střední doby hradištní na Moravě. Praha.
- Dresler, P. – Macháček, J. 2008:* The hinterland of an Early Mediaeval centre at Pohansko near Břeclav. In: L. Poláček Hrsg., Das wirtschaftliche Hinterland der frühmittelalterlichen Zentren. Internationale Tagungen in Mikulčice VI, Brno, 313–325.
- Earle, T. K. 1987:* Chiefdoms in Archaeological and Ethnohistorical Perspective. *Annual Review of Anthropology* 16, 279–308.
- Eggers, M. 1995:* „Das Großmährische Reich“ – Realität oder Fiktion?: eine Neuinterpretation der Quellen zur Geschichte des mittleren Donauraumes im 9. Jahrhundert. Stuttgart.
- 1996: Das Erzbistum des Method: Lage, Wirkung und Nachleben der kirillomethodianischen Mission. München.
- Friesinger, I. 1992:* Historische Nachrichten zur Geschichte der slawischen Befestigungsanlagen von Thunau. *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity E* 37, 67–72.
- Galuška, L. 1989:* Výrobní areál velkomoravských klenotníků ze Starého Města – Uherského hradiště. *Památky archeologické* 80, 405–451.
- 2003: O otrocích na Velké Moravě a okovech ze Starého Města. In: J. Klápště – E. Plešková – J. Žemlička edd., Dějiny ve věku nejistot. Sborník k příležitosti 70. narozenin Dušana Třeštika, Praha, 75–86.
- 2004: Slované. *Doteky předků*. Brno.
- Galuška, L. – Macháček, J. – Pieta, K. – Sedláčková, H. 2012:* The Glass of Great Moravia: Vessel and Window Glass, and Small Objects. *Journal of Glass Studies* 54, 61–92.
- Garipzanov, I. 2009:* Coins as symbols of early medieval ‘Staatlichkeit’. In: W. Pohl – V. Wieser Hrsg., Der frühmittelalterliche Staat: europäische Perspektiven. Forschungen zur Geschichte des Mittelalters. Bd. 16, Wien, 411–421.
- Graus, F. 1953:* Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské I. Dějiny venkovského lidu od 10. stol. do první poloviny 13. stol. Praha.
- Grinin, L. E. 2004:* The Early State and Its Analogues: A Comparative Analysis. In: L. E. Grinin ed., The Early State, its Alternatives and Analogues, Volgograd, 88–136.
- 2011: Complex Chiefdom: Precursor of the State or its Analogue?. *Social Evolution & History* 10/1, 234–273.
- Hauser, M. 2007:* Marxova dynamická sociologie. In: J. Šubr ed., Historická sociologie, Plzeň, 39–72.
- Havlík, L. 1960:* Územní rozsah velkomoravské říše v době posledních let krále Svatopluka. *Slovanské štúdie* 3, 9–79.
- 1964: Velká Morava a středoevropští Slované. Praha.
- 1985: Gasudarstvo i džežava Maravan. In: G. J. Sanchuk – J. Poulik edd., Velikaja Moravija, ee istoričeskoe i kul’turnoe značenie, Moskva, 96–107.
- Henning, J. 1992:* Gefangenenfesseln im slawischen Siedlungsraum und der europäische Sklavenhandel im 6. bis 12. Jahrhundert. *Germania* 70, 403–426.
- Hodges, R. 1982:* Dark Age Economics. London.
- 2000: Towns and Trade in the Age of Charlemagne. London.
- Hoffmann, F. 1992:* České město ve středověku. Praha.
- Chabal, P. – Feinman, G. – Skalník, P. 2004:* Beyond States and Empires: Chiefdoms and Informal Politics. *Social Evolution and History* 3, 22–40.
- Charvát, P. 1989:* Náčelnictví či raný stát?. *Památky archeologické* 80, 207–222.
- Chorvátová, H. 2008:* Slovenský spor o Velkou Moravu. *Lidové noviny – Orientace* 21/34, 3.
- Jan, L. 2005:* Strukturelle Veränderungen – zwischen Altmähren und dem frühpřemyslidischen Staat. In: P. Kouřil Hrsg., Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas (mit einem speziellem Blick auf die grossmährische problematik), Brno, 19–23.
- Klanica, Z. 1985a:* Náboženství a kult, jejich odraz v archeologických pramenech. In: J. Poulik – B. Chropovský edd., Velká Morava a počátky československé státnosti, Praha – Bratislava, 107–139.
- 1985b: Mikulčice – Klášteřisko. *Památky archeologické* 76, 474–539.

- Klápště, J. 1994:* Změna – středověká transformace a její předpoklady. In: *Mediaevalia Archaeologica Bohemica 1993. Památky archeologické – Supplementum 2*, Praha, 5–59.
- Kostelníková, M. 1973:* Velkomoravský textil v archeologických nálezech na Moravě. Praha.
- Košta, J. 2005:* Kollektion frühmittelalterlicher Schwerter aus dem grossmährischen Zentrum in Mikulčice. In: P. Kouřil Hrsg., *Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas mit einem speziellen Blick auf die grossmährische Problematik. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 25*, Brno, 157–191.
- Kučerovská, T. 1980:* Die Zahlungsmittel in Mähren im 9. und 10. Jahrhundert. In: B. Chropovský ed., *Rapports du IIIe Congrès international d'archéologie slave. Bratislava 7–14 septembre 1975, vol. 2*, Bratislava, 211–229.
- 1989: Archeologické nálezy k vývoji peněžní směny ve velkomoravské říši. *Numizmatický sborník 18*, 19–54.
- 1998: Münzfunde aus Mikulčice. In: L. Poláček Hrsg., *Studien zum Burgwall von Mikulčice. Band 3*, Brno, 151–170.
- Kurnatowska, Z. 1984:* Bildungsprozeß des polnischen Staates und seine Spiegelung in der Besiedlungsstruktur. In: B. Chropovský Hrsg., *Interaktionen der mitteleuropäischen Slawen und anderen Ethnika im 6.–10. Jahrhundert, Nitra*, 165–172.
- Lozny, L. R. 2004:* The Transition to Statehood in Central Europe. In: L. E. Grinin ed., *The Early State, its Alternatives and Analogues, Volgograd*, 278–287.
- Macháček, J. 2000:* Die heiligen Bezirke in Pohansko bei Břeclav – ein Beitrag zur Kenntnis des Heidentums und des Christentums der mitteleuropäischen Slawen im frühen Mittelalter. In: A. Wiczorek – H.-M. Hinz Hrsg., *Europas Mitte um 1000. Beiträge zur Geschichte, Kunst und Archäologie. Band 1*, Stuttgart, 405–406.
- 2005: Raně středověké Pohansko u Břeclavi: munitio, palatium, nebo emporium moravských panovníků?. *Archeologické rozhledy 57*, 100–138.
- 2007a: Pohansko bei Břeclav. Ein frühmittelalterliches Zentrum als sozialwirtschaftliches System. Bonn.
- 2007b: Early medieval centre in Pohansko near Břeclav/Lundeburg: munitio, emporium or palatium of the rulers of Moravia?. In: J. Henning ed., *Post-Roman Towns, Trade and Settlement in Europe and Byzantium. Vol. 1: The Heirs of the Roman West*, Berlin, 473–498.
- 2008: Palatium der mährischen Herrscher in Pohansko bei Břeclav. *Quaestiones Mediaevali Novae 13*, 107–125.
- 2009: Disputes over Great Moravia: chiefdom or state? The Morava or the Tisza River?. *Early Medieval Europe 17*, 248–267.
- 2010: The rise of medieval towns and states in East Central Europe: early medieval centres as social and economic systems. Leiden – Boston.
- Macháček, J. – Pleterski, A. 2000:* Altlawische Kultstrukturen in Pohansko bei Břeclav (Tschechische Republik). *Studia mythologica Slavica 3*, 9–22.
- Macháček, J. – Gregorová, M. – Hložek, M. – Hošek, J. 2007:* Raně středověká kovodělná výroba na Pohansku u Břeclavi. *Památky archeologické 98*, 129–184.
- McCormick, M. 2001:* *Origins of the European Economy. Communications and Commerce AD 300–900*. Cambridge.
- McCormick, M. 2002:* Verkehrswege, Handel und Sklaven zwischen Europa und dem Nahen Osten um 900: Von der Geschichtsschreibung zur Archäologie?. In: J. Henning Hrsg., *Europa im 10. Jahrhundert. Archäologie einer Aufbruchzeit, Mainz*, 171–180.
- Měřínský, Z. 2006:* České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu II. Praha.
- Moździoch, S. 1999:* Miejsca centralne Polski wczesnopiastowskiej – organizacja przestrzeni we wczesnym średniowieczu jako źródło poznania systemu społeczno-gospodarczego. In: S. Moździoch ed., *Centrum i zaplecze we wczesnośredniowiecznej Europie Środkowej. Spotkania Bytomskie III*, Wrocław, 21–52.
- Pohl, W. 2006:* Staat und Herrschaft im Frühmittelalter: Überlegungen zum Forschungsstand. In: S. Airlie – W. Pohl – H. Reimitz Hrsg., *Staat im frühen Mittelalter, Wien*, 9–38.
- Pohl, W. – Wiesner, V. 2009:* *Der frühmittelalterliche Staat: europäische Perspektiven*. Wien.
- Poláček, L. 2000:* Der mährische Handel. In: A. Wiczorek – H.-M. Hinz Hrsg., *Europas Mitte um 1000. Beiträge zur Geschichte, Kunst und Archäologie. Band 1*, Stuttgart, 146–147.
- Poulik, J. 1961:* K otázce počátků feudalismu na Moravě. *Památky archeologické 52*, 498–505.
- 1985: Předmluva. In: J. Poulik – B. Chropovský edd., *Velká Morava a počátky československé státnosti*, Praha – Bratislava, 5–7.

- Roslund, M. 2007: *Guests in the house: cultural transmission between Slavs and Scandinavians 900 to 1300 A.D.* Leiden – Boston.
- Ruttkay, A. 1997: Großmähren: Anmerkungen zum gegenwärtigen Forschungsstand über die Siedlungs- und sozialökonomischen Strukturen. In: P. Urbańczyk ed., *Origins of Central Europe*, Warsaw, 143–170.
- 2002: Odras politicko-spoločenského vývoje vo veľkomoravskom vojenstve a výzbroji. In: A. Ruttkay – M. Ruttkay – P. Šalkovský edd., *Slovensko vo včasnóm stredoveku*, Nitra, 105–121.
- Sanchuk, G. J. 1985: Někatorýje itogi i perspektivy izučeniya Velikoj Moravii. In: G. J. Sanchuk – J. Poulík edd., *Velikaja Moravija, ee istoričeskoe i kul'turnoe značenie*, Moskva 6–28.
- Service, E. R. 1971: *Primitive social organization: an evolutionary perspective*. New York.
- Štaňa, Č. 2001: Slovanská Velká Morava – integrální součást raně středověké Evropy. In: L. Galuška – P. Kouřil – Z. Měřínský edd., *Velká Morava mezi Východem a Západem*, 365–369.
- Štefan, I. 2011: Great Moravia, Statehood and Archaeology. In: J. Macháček – Š. Ungerman Hrsg., *Frühgeschichtliche Zentralorte in Mitteleuropa*, Bonn, 333–354.
- Tainter, J. A. 1988: *The collapse of complex societies*. Cambridge.
- Třeštík, D. 1973: „Trh Moravanů“ – ústřední trh Staré Moravy. *Český časopis historický* 21, 869–894.
- 1985: Bořivoj a Svatopluk – vznik českého státu a Velká Morava. In: J. Poulík – B. Chropovský edd., *Velká Morava a počátky československé státnosti*, Praha – Bratislava, 273–301.
- 1987: Pád Velké Moravy. In: J. Žemlička ed., *Typologie raně feudálních slovanských států*, Praha, 27–76.
- 1996: rec. Eggers, Martin, „Das Großmährische Reich“ – Realität oder Fiktion?: eine Neuinterpretation der Quellen zur Geschichte des mittleren Donauraumes im 9. Jahrhundert, Stuttgart, 1995. *Český časopis historický* 94, 86–93.
- 1997: *Počátky Přemyslovců*. Praha.
- 1999a: Místo Velké Moravy v dějinách. Ke stavu a potřebám bádání o Velké Moravě. *Český časopis historický* 97, 689–727.
- 1999b: *Mysliti dějiny*. Praha – Litomyšl.
- 2000: Veliké město Slovanů Praha. Státy a otroci ve střední Evropě v 10. století. In: L. Polanský – J. Sláma – D. Třeštík edd., *Přemyslovský stát kolem roku 1000*, Praha, 49–70.
- 2001: *Vznik Velké Moravy. Moravané, Čechové a střední Evropa v letech 791–871*. Praha.
- Urbańczyk, P. 1997: Changes of Power Structure During the 1st Millennium A.D. in the Northern Part of Central Europe. In: P. Urbańczyk ed., *Origins of Central Europe*, Warsaw, 39–44.
- 2005: Early state formation in East Central Europe. In: F. Curta ed., *East Central & Eastern Europe in the Early Middle Ages*, Ann Arbor, 139–151.
- 2009: The Polish discussion on medieval deposits of hack-silver. In: S. Brather – D. Geuenich – Ch. Huth Hrsg., *Historia archaeologica. Festschrift für Heiko Steuer zum 70. Geburtstag. Reallexikon der Germanischen Altertumskunde – Ergänzungsbände* 70, Berlin – New York, 499–521.
- Verhulst, A. 2002: *The Carolingian Economy*. Cambridge.
- Warnke, C. 1987: Der Handel mit Wachs zwischen Ost- und Westeuropa im frühen und hohen Mittelalter. In: K. Düwel – H. Jankuhn – H. Siems – D. H. Timpe Hrsg., *Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel- und Nordeuropa, Teil IV*, Göttingen, 545–569.
- Wickham, C. 2005: *Framing the early Middle Ages: Europe and the Mediterranean 400–800*. Oxford – New York.
- Wihoda, M. 2010: *Morava v době knížecí 906–1197*. Praha.
- Wikipedia, c. 2012a: Francia. Wikipedia, The Free Encyclopedia, <http://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Francia&oldid=483938448>
- Wikipedia, c. 2012b: Fränkisches Reich. Wikipedia, The Free Encyclopedia, http://de.wikipedia.org/w/index.php?title=Fr%C3%A4nkisches_Reich&oldid=101138783
- Wolfram, H. 1995: *Grenzen und Räume: Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung*. Wien.
- 1997: The Ethno-Political Entities in the Region of the Upper and Middle Danube in the 6th–9th Centuries A.D. In: P. Urbańczyk ed., *Origins of Central Europe*, Warsaw, 45–57.
- Yorke, B. 2009: The Anglo-Saxon kingdoms 600–900 and the beginnings of the Old English state. In: W. Pohl – V. Wieser Hrsg., *Der frühmittelalterliche Staat: europäische Perspektiven, Forschungen zur Geschichte des Mittelalters* Bd. 16, Wien, 73–86.
- Zehetmayer, R. 2007: Zur Geschichte des niederösterreichischen Raums im 9. und in der ersten Hälfte des 10. Jahrhunderts. In: R. Zehetmayer Hrsg., *Schicksalsjahr 907. Die Schlacht bei Pressburg und das frühmittelalterliche Niederösterreich. Katalog zur Ausstellung des Niederösterreichischen Landesarchivs, St. Pölten*, 17–30.

Žemlička, J. 1996: Entstehung und Entfaltung der Marktorganisation in Böhmen und Mähren. In: Hausbau und Raumstruktur früher Städte in Ostmitteleuropa. Památky archeologické – Supplementum 6, Praha, 17–27.

“Great Moravian State” – a controversy in Central European medieval studies

Great Moravia is a controversial theme within Central European Medieval studies. Rather than being a standard subject of academic research it is a phenomenon that has been a constant in Central European modern political discourse. The historical legacy of Great Moravia has served to this day as an instrument for cementing the legitimacy of national states in the Central European regions. There are even more paradoxes linked to Great Moravia. Although ever since the end of the 19th century its study has been one of the most important tasks of Czech and Slovak, and partly also Polish and Hungarian, historical research, it was long neglected and marginalized by West European medieval studies, which considered Great Moravia to be, in a more favourable light, a «Sonderfall» /special case, and in a less favourable light, the «Wilden Osten»/ Wild East. According to the traditional assumptions of Czech historians the first fully developed Slav state arose in Moravia in the 9th century, dominating East Central Europe politically, militarily and culturally. However, from the perspective of Western (mostly German) research, Moravians were one of the many nationalities subjected to the Frankish Empire, within which they became part of the Bavarian Eastern March («Bayerisches Ostland»). The reasons for the different interpretation of one particular historical situation can be seen in the special nature of Great Moravia, which constitutes both a divide between late antiquity and the Middle Ages, and at the same time a boundary between the western (Germanic), eastern (Slav) and nomadic (Avar and Magyar) worlds. For traditional historiography the subject is difficult to approach, partly due to the fact that written sources related to the history of Great Moravia are scarce and the dominant role in its study over the past fifty years has been taken over by archaeology. The situation is not made easier by the fact that the interpretation of the historical significance of Great Moravia continues to be strongly politically exploited.

If we want to provide a plausible answer to the question as to whether Great Moravia was a state or not, we should start from the definition of early medieval statehood («Staatlichkeit»), as formulated by contemporary European medieval studies in the works of such authors as W. Pohl and R. Hodges. If we apply the definitions we find that Great Moravia fails to meet many of the statehood criteria. First of all, it was neither lasting nor stable. Only with difficulty could it meet the requirement for a common Christian discourse and unity within the Christian community. The territorial extent of Great Moravia and its boundaries are unclear. Rulers in Great Moravia could not make decisions in a completely autonomous manner. The central power was not capable of efficiently exploiting the whole territory as the standard economic instruments – most importantly coins – were lacking. If Great Moravia did not attain the level of an early medieval state, we have to ask how we are to characterize it. The characteristics of its economy, social and settlement structures correspond more readily with chiefdom in its most developed form. The position of the rulers in early medieval Moravia could be best compared to Offa in Mercia, Ine in Wessex or Godfred in Denmark. If today we describe Great Moravia as a state, then we have to be aware that we are consciously participating in the political manipulation of history and the construction of a national or Central European mythology.

*JIŘÍ MACHÁČEK, Ústav archeologie a muzeologie, Masarykova univerzita, Arne Nováka 1, CZ-602 00 Brno
machacek@phil.muni.cz*